

SLOVANSKI LINGVISTIČNI ATLAS*

Po dolgoletnih pripravah je spomladi 1988 izšla 1. knjiga Slovanskega jezikovnega atlasa (OLA), namenjena odrazom jata v slovanskih jezikih oz. njihovih narečjih. Začetek izhajanja pomeni velik dosežek slovanske dialektologije, saj je plod tesnega sodelovanja slovanskih akademij znanosti oz. njihovih strokovnjakov jezikoslovcev.

After many years of preparation, the first volume of the Slavic Linguistic Atlas (OLA) was issued in the spring of 1988. Treating the reflexes of *ě* in the Slavic languages and their dialects, it is a great achievement of Slavic dialectology, a result of a close collaboration between Slavic Academies of Science and their linguists.

Spomladi 1988 je po 30 letih priprav izšla 1. knjiga Slovanskega lingvističnega atlasa (OLA) in sicer prvi glasoslovni zvezek¹.

Dolgo smo jo čakali in če ne bi bilo izjemnega zavzemanja in truda jugoslovanske Komisije za OLA, pa tudi razumevanja za to delo s strani tiskarne Minerva, bi je še ne imeli. Ves kolektiv OLA, posebno pa še jugoslovanski sodelavci, je želel, da bi bilo to pomembno dolgoletno delo številnih strokovnjakov čim boljše in čim lepše.

Delovni jezik te knjige kot tudi vseh publikacij OLA je po dogovoru ruski, samo uvodne strani z navedbo izdajateljev in sodelujočih akademij so tudi v francoščini, angleščini in srbohrvaščini, v drugih jezikih pa so tudi uradni naslovi ustanov. Na teh straneh so po abecednem redu sodelujočih držav objavljeni Komisija OLA, Redakcijski kolegij celotnega atlasa in Redakcijski kolegij I. zvezka.

Sam atlas se začena s predgovorom, pisanim v ruščini, kratki povzetki pa so v srbohrvaščini (kot jeziku največjega izmed izdajateljev) ter angleščini in francoščini. Sledi fonetična transkripcija D. Brozovića, seznam krajev, katerih govor je zajet v OLA, ter seznam kratic. Glavni del je 65 kart. Te prikazujejo sedanje odraze praslov. **ě* v naslednjih besedah: **květъ*, **lěsъ*, **světъ*, **sěno*, **tělo*, **těsto*, **měsęcъ* Ied, **zvěřъ*, **sněgъ*, **cěpъ*, **dъvě*, **dědъ*, **xrěnъ*, **větrъ*, *(j)*ědlъ* delež.,

* Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas, Serija fonetiko-gramatičeskaja, Vypusk 1, Refleksy **ě*, Belgrad, 1988. Njen format je 36 × 50cm, naklada pa 2500 izvodov. Finančno so omogočile izid SANU (40%), JAZU, SAZU, MANU, ANU BiH (vsaka po 12%).

¹ Poleti 1988 je v Moskvi izšel tudi že 2. zvezek, tj. vzporedni prvi zvezek besedja.

** V komisiji so: DDR: R. Löttsch, S. Michalk; PRL (Poljska): J. Basara, B. Falińska, J. Siatkowski, Z. Topolińska, S. Urbańczyk; SSSR: S. B. Bernštejn, M. B. Biryła, L. V. Vjalkina (znanstveni sekretar), J. O. Dzendzelivskij, J. V. Zakrevs'ka, A. M. Zales'kij, V. V. Ivanov (predsednik), A. A. Kryvicki, I. G. Matvijas, M. R. Sudnik; SFRJ: D. Brozović, B. Vidoeski, D. Vujičić, P. Ivić, T. Logar; ČSSR: A. Habovštiak, S. Utěšený. Redakcijski kolegij OLA sestavljajo: DDR: S. Michalk, PRL: J. Basara, Z. Topolińska, S. Urbańczyk, SSSR: M. B. Biryła, L. V. Vjalkina (tajnik), J. O. Dzendzelivskij, J. V. Zakrevs'ka, A. M. Zales'kij, V. V. Ivanov (predsednik), L. Kalnyn' O. N. Morahovskaja; SFRJ: D. Brozović, B. Vidoeski, D. Vujičić, P. Ivić, T. Logar; ČSSR: A. Habovštiak, S. Utěšený. Redakcijski kolegij prvega zvezka: D. Brozović, B. Vidoeski, D. Vujičić, P. Ivić, T. Logar, D. Petrović, A. Peco, M. Pižurica, S. Remetić (tajnik), Z. Topolińska, B. Finka, A. Šojat. Glavna in odgovorna urednica tega zvezka sta B. Vidoeski in P. Ivić.

*měra, *pěna, *šěra, *věra, *dělo, *lěto, *město, *sqsědъ Ied, sqsědъ Rmn, *nevěsta, *kolěno, *želězo/zelězo, *měďь, *pěsnъ/*pěsnъja, *(j)ědli delež., *měrilъ delež., *medvěďь, *xlěbъ, *xlěvъ, *běgalъ delež., *(j)ěchalъ delež., *orěxъ, *čьlověkъ/*čelověkъ, *sěmę, *(j)ědjъ velel., *sějǫ 1. os. sed., *nedělja, *mъně Ded, *klětъka, *grěxъ, *(j)ěmъ 1. os. sed., *měnjajetъ 3. os. sed., *bělъ(jь), *cělъ(jь), *lěvъ(jь), *němъ(jь), *slěpъ(jь), *cěna, *gvězda, *gnězdo, *pěsъkъ, *dětę, *měsєcъ Rmn, *věньcъ, *bělilъ delež., *dělilъ delež., *ceditъ 3. os. sed., *rěka, *strěxy Imn, *smějetъ sę 3. os. sed..

Odgovorov na nekatera vprašanja iz različnih razlogov ni bilo mogoče kartografirati. Karte so razvrščene po glasovih ob nekdanjem *ě in na osnovi naglasa.

Atlas ima tudi pet povzemajočih avtorskih kart: B. Vidoeski, Z. Topolińska: Fonološki status odrazov *ělě.; A. Basara, G. Zduńska, Z. Topolińska: Fonetični odrazi *ě v položaju največje diferenciacije; T. Vendina, L. Kalnynъ: Odnos med odrazom *ě in naglasom; P. Ivić, T. Logar: Vpliv samoglasniške dolžine na odraze *ě; D. Brozović, J. Lisac: Vpliv sosednjih soglasnikov na odraze *ě. Povzemajoče karte spremljajo tudi avtorski sestavki: ti so pravzaprav najpomembnejši del knjige, ker prinašajo spoznanja, do katerih je mogoče priti na osnovi kart (in že prej izdelanih fonoloških opisov).

Kako so sestavljene posamezne karte. Karta v širšem pomenu sestoji iz karte v ožjem pomenu, seznama fonetično zapisanega gradiva na predhodni strani, komentarja in legende. Osnova karte (meje, glavne reke, številke točk) je modra, vsebinski del pa je črno-bel. Posamezne odraze simbolizirajo geometrijski znaki: trikotnik, krog, kvadrat (enoglasniki), vodoravni in navpični pravokotnik (dvoglasniki) z različnimi notranjimi zapolnitvami in dodatnimi znaki zunaj lika (mali krožec pod znakom podaja nosni izgovor, strešica pod ali nad znakom v levem ali desnem kotu pravokotnika ali trapeza pa pove, ali je dvoglasnik rastoč ali padajoč (eī oz. iē), medtem ko je enakomerna razdelitev obeh dvoglasniških delov neoznačena (iē). Če je le mogoče, so glavni znaki postavljeni levo od številke kraja. Poleg teh znakov so še pomožni znaki – kazalke: zvezdica desno od številke kraja napoti v komentar, tilda pa v gradivo; črtica na mestu glavnega znaka pomeni, da ni odgovarjajočega odgovora, iks, da je odraz kartografiran v drugi tvorjenki, znak V pa, da je kartografiran v drugi obliki. Na kartah so uporabljene tudi izoglose, črtkanje in sivina. Z zadnjo je označeno področje ustaljenega naglasa, z izogloso področje, kjer je odraz *ě v nagl. ali nenagl. položaju, s črtkanjem pa vpliv *ě na predhodni soglasnik. Vsi znaki so pojasnjeni v legendi v spodnjem desnem kotu karte, celotna legenda pa je razložena v 2. in 3. poglavju predgovora.

Na levi strani odprte knjige je objavljeno gradivo karte. Zapisano je fonetično, v prepisu, ki je predhodno razložen v članku D. Brozovića. Oblikovno je gradivo objavljeno v stolpcih po številkah informacijskih točk od 1 do 853. Velja načelo, da se združujejo popolnoma enaki zaporedni odgovori. Kjer nekateri kraji kljub vsem prizadevanjem še niso zapisani, je tisto mesto prazno; tako tudi na karti. Če je govor sicer zapisan, pa v njem ne poznajo stvari, po kateri se sprašuje, je v gradivu in na karti črtica. Črtica je tudi v primeru, da se v odgovoru pojavlja beseda, ki fonetično ne ustreza kartografiranemu vprašanju. Ker npr. v velikem številu srbohrvaških govorov ni besede *železo*, ampak uporabljajo izposojenko *gvožđe*, je to zaznamovano s črtico. Ali ker v srbohrvaških govorih ni neposrednega nadalje-

valca besede **lěsъ*, ne v pomenu 'gozd' (*šuma*) in ne v pomenu 'snov' (*drvo*), je v teh točkah črtica. To je ena večjih pomanjkljivosti, ker se dobi samo negativna informacija, ni pa povedano, katero besedo namesto željene uporabljajo. Enaka oznaka je tudi za primer, ko besede ni zato, ker ni realije. – Dobro bi bilo, da bi se pri gradivu, morda v oklepaju, dodala uporabljana beseda. Ločiti bi morali tudi že omenjeni primer neobstoja realije, in sicer v gradivu, še bolj pa na karti.²

Bistveni del karte je tudi komentar v levem zgornjem kotu: naslov karte oz. vprašanja, kakor je formuliran v vprašalnici OLA³ in različna pojasnila v zvezi s kartografiranjem gradiva. V prvi vrsti je to razlaga tistih pojavov, ki so na karti označeni z zvezdico. Praviloma bi morala biti vsaka zvezdica na karti razložena v komentarju. Lahko pa je povedano tudi kaj takega, kar na karti ni označeno. Navadno so pojasnjene oblike, ki jim je na karti dodan znak »X«, kar pomeni, da so kartografirane druge tvorjenke; te so v komentarju navadno naštetje.

Najšibkejša točka 1. fonetičnega zvezka OLA je razmerje med karto in komentarjem. Dani problemi niso rešeni enotno, ampak odvisno od avtorja in redaktorja. Osnovno pravilo sestavljalcev je, da karta mora imeti komentar, vendar sta v nekaterih primerih karta in gradivo zadosti jasna in bi komentar brez škode lahko izostal.

Poglejmo, kako so reševani nekateri pojavi.

Kartografiranje refleksa v drugi tvorjenki ali besedni obliki. Načelno je dogovorjeno in v predgovoru pojasnjeno, da se v primerih, ko ni zahtevane oblike, odraz kartografira v drugi tvorjenki ali obliki, kadar je enak zahtevani. Na karti se to označi z »X« za tvorjenko in z »V« za besedno obliko. Do tod so karte enotne, naprej pa se zelo razlikujejo, celo karte istega avtorja. Nekatere imajo poleg enega teh znakov še zvezdico, ki napotuje v komentar, druge pa te zvezdice nimajo, če ni ravno potrebna zaradi česa drugega. Zvezdica je v teh primerih obremenjevanje karte; namesto nje bi bilo v predgovoru treba povedati, da so znaki X, V in tudi X̄ avtomatično tudi napotilo v komentar in indeks.

V komentarju so znaki X, V ali X*, V* razloženi na več načinov: a) sploh niso omenjeni (k. 62); b) naštetje so točke, kjer se pojavljajo, in dodana formulacija, da je v tej in tej točki druga tvorjenka ali oblika (npr. X k. 61 t. 110, 113a); k tem bi lahko dodali tudi tiste, kjer je poleg že omenjenega še rečeno, da drug položaj ne vpliva na odraz **ě*; c) dano je splošno opozorilo, da se na nekaterih področjih kartografirajo druge tvorjenke ali oblike, točke pa niso naštetje (npr. k. 57); č) naštetje so tvorjenke ali oblike, ki se pojavljajo, brez navajanja, v katerih točkah (npr. X k. 64); d) naštetje so tvorjenke ali oblike in zraven točke, v katerih se pojavljajo (npr. X k. 16, V, X k. 46, V k. 64); e) različne kombinacije naštetih variant: za nekatere točke en način, za druge drug; f) ponekod razlage, zakaj je kartografirana drugačna oblika, so, drugod jih ni; vzroki za to so različni: zapisa enostavno ni, ne uporablja se tista beseda, ne uporablja se celotna kategorija.

Med zgoraj naštetimi primeri razlag od a) do d) je najbolj smiselna tista pod a). Da je druga tvorjenka ali oblika, pove že znak X ali V, točke se vidijo na karti, oblika v indeksu. Seveda pa bi bilo zaželeno, da bi bilo čim več pojasnil, zakaj so

² Prvotna navodila za zapisovanje so to ločila.

³ Voprosnik obščeslavjanskogo linvističeskogo atlasa, Moskva, 1965.

kartografirane druge tvorjenke ali oblike, kot npr. k.36 t.106–109, 175–202, 204–206).

Označevanje z zvezdico (*). V uvodu je povedano, da je zvezdica za številko kraja, pred katero je normalen znak za odraz, kazalka za komentar. Premalo je jasno, kaj vse se označuje z zvezdico. Na kartah se uporablja v naslednjih primerih: 1. Zvezdica stoji avtomatično ob znakih V, X, X (k.52 ob X), včasih tudi tilda (k.52 t.251, 252, 262); 2. V drugih primerih: a) druga besedna oblika – moral bi biti V (k.31 t.106–109, k.59 t.848); b) nefonološki razvoj odraza – moral bi biti znak X (k.49 t.572); c) oblikoslovni izvor odraza (k.59 t.318); č) neregularnost, položajnost odrazov; d) odrazi so rezultat vpliva drugih jezikov ali narečij (npr. k.24 t.345); e) priložnostni odrazi; f) pojasnila razvoja nekaterih odrazov; g) pojasnila razvoja sosednjih glasov; h) naglasni pojavi, navadno povezani z razvojem * \acute{e} ; i) pojasnila o spolu; j) variante v zvezi s palataliziranostjo oz. palatalnostjo; k) pojasnila besednih dvojnic; l) pojasnila o metatezi soglasnikov

Ker zvezdica karto v vsakem primeru obremenjuje, bi jo bilo treba postavljati samo, kadar je res potrebna. V primerih X, V, X ni, razen če je poleg obvestila glavnega znaka, potrebno še kakšno drugo. V primerih tipa 2a, 2b je napačno postavljena in bi moral biti znak V oz. X . V primerih tipa 2c pa je verjetno potrebna, kjer gre za oblikoslovni izvor odraza, vendar je to še vedno odraz * \acute{e} . Obstaja tudi odraz oblikoslovnega izvora popolnoma brez oznake (k.23 t.10–12, 148, k.32 t.4), a pojasnjen v komentarju. Pojasnila brez oznake so sicer dopuščena, vendar je ta primer toliko sistemski, da bi zahteval zvezdico.

Malo nenavadno, čeprav ne čisto brez vzroka, je označevanje z zvezdico vseh makedonskih točk na karti 58. Zvezdico bi bilo bolje opustiti, pojasnilo pa v komentarju vseeno dati. Primer različnega pristopa različnih avtorjev lepo kaže naslednji, za odraze * \acute{e} sicer nepomemben pojav: v besedi * $\acute{t}\acute{e}l\acute{o}$ je v nekaterih ukrajinskih točkah pojav $t' > t > k > k'$. To je na karti 5 označeno z zvezdico in razloženo v komentarju, popolnoma isti pojav deloma v istih deloma v drugih točkah na karti 6 * $\acute{t}\acute{e}st\acute{o}$ pa ni označen ne razložen. Isti pojav, samo da gre za zveneče pare, je na karti 61 (* $\acute{d}\acute{e}l\acute{i}l\acute{\tau}$) označen v enem primeru s tildo in v komentarju seveda ni razložen: v besedi je dubleta z g in d (t.523), medtem ko v primeru, ko je samo g (t.497), sploh ni označen. Verjetno je tako različnih pristopov k istemu pojavu še več, vendar se pri njih ne bi ustavljali, ker so za odraze * \acute{e} obrobni. Res pa je, da je pristop različen tudi do pojavov, ki so zanj zelo pomembni, npr. upoštevanje prozodijskih pojavov ali sosedstva različnih glasov. Na nekaterih kartah so posebni naglasni pogoji, v katerih se je glas razvijal, označeni z zvezdico in razloženi v komentarju, na drugih pa ne. Čeprav je tudi ta pristop vsaj kar se tiče slovenskega stališča problematičen, ga je načelno vendar treba upoštevati. Za primer lahko spet vzamemo že omenjeni karti 5 in 6 in točke 12 in 14. Isti pojav, neredovnost (pložajnost, nenaglašenost) odraza je na karti 6 označena z zvezdico in pojasnjena, na karti 5 pa ne. Na k.6 niso našteve niti vse točke z enakimi naglasnimi danostmi. Podobne razlike od avtorja do avtorja se pojavljajo tudi pri večini drugih označb z zvezdico.

Označevanje s tildo. Tilda, pred katero je redovni znak za odraz, je kazalka za indeks. Nikjer pa ni povedano, v katerih primerih se postavlja. Iz

uporabe se vidi, da se z njo na karti praviloma označujejo tiste točke, kjer je v gradivu navedeno, da je oblika redka, literarna, starinska, znana samo pasivno, dvojnice z enakim odrazom *ě, tudi palatalizirane variante ipd. Literarna oblika se kartografira samo, če je dana kot edina, če pa je poleg nje navedena še nevtralna, se literarna izpusti. Vendar se vsi avtorji tega niso držali.

Kako reševati npr. primere, kot je k. 43 t. 812. V gradivu sta dve obliki kot še v večini sosednjih točk, ponekod celo tri. Odraz *ě je v vseh oblikah isti, in sicer *e* s predhodno palataliziranostjo, edino v točki 812 pa je poleg oblike, ki je redkejša, znak *r* in zaradi njega tudi na karti tilda. Vendar se ta *r* ne nanaša na refleks *ě. Mislim, da v takih primerih ne bi bilo potrebno dajati kazalke za indeks, tako kot je ni v številnih drugih točkah, kjer so tudi dvojnice. Najbolje bi bilo načelno določiti kak znak, ki bi kazal na dvojnost tistih pojavov, ki za kartografirani pojav niso bistveni: npr. dvojnice z enakim odrazom in oznako *r*, *o*, *+*, *pass*, dvojnice drugih glasov v besedi, ki ne vplivajo na odraz in še kaj podobnega.

Kot nasprotje navedenega načina brez oznake pa so na isti karti isti primeri, dve enakovredni varianti in z istim odrazom za *ě* v t. 372 označeni s tildo. S tildo namesto z *V* so včasih označene tudi druge oblike (k. 51 t. 323). Včasih je s tildo podan dvojni naglas, praviloma pa so z njo označene tudi dvojnice v zvezi s palatalnostjo oz. nepalatalnostjo predhodnega soglasnika.

Označevanje z znakom **Ѧ**. Za znak **Ѧ** je v predgovoru povedano, da se rabi za oblike brez odraza *ě, najpogosteje oblikoslovnega izvora. Včasih se pojavlja z zvezdico (k. 52), drugič brez nje (k. 53), včasih pa je pojav, ki bi moral biti kartografiran s tem znakom, celo brez kakršne koli oznake. Zvezdica je vsekakor odveč. – Ta znak se najpogosteje uporablja za označevanje ruskega *o* na mestu *ě, ki je nalikoven po besedah z etimološkim *e*, ki se pod naglasom preglasi v *o*, medtem ko se odraz iz *ě ne. V takih primerih se *o* ne kartografira. Vendar obstajajo tudi karte, kjer je isti pojav prikazan tako, da je kartografiran znak za *o* in zraven zvezdica, v komentarju pa je razloženo, za kakšen pojav gre (k. 62). Na drugi karti je kartografiran *o* kot redovni odraz, brez kakršne koli oznake, v komentarju pa je samo splošno povedano, da je na ruskem ozemlju odraz *o* drugotnega izvora (k. 10). Znak **Ѧ** pa je tudi brez kakršne koli oznake v komentarju (k. 61 t. 639, k. 56 t. 64). Tudi v drugih primerih nalikovni glas namesto odraza *ě ni vedno kartografiran z **Ѧ** (k. 10), celo na isti karti ne: npr. na karti 1 je nalika v južnoslovanskih in ruskih točkah prikazana z **Ѧ**, v poljskih pa z normalnim znakom za odraz in z zvezdico. Na karti 24 pa je glas, ki je nastal zaradi nalike z drugo obliko, v t. 261 podan z **Ѧ**, v drugih točkah (235, 237) pa je drugotni glas kartografiran z normalnim znakom in zvezdico. Na karti 9 je v t. 178–179, 205–206 nalikovni odraz *ě podan z **Ѧ** in zvezdico, na karti 23 (t. 10, 12 148) pa so oblikoslovne nalike označene z normalnim znakom, celo brez zvezdice. Res pa je, da tu obstoječi glas je odraz *ě, vendar prenesen iz drugega sklona, kjer je drugačen naglas in zato tudi drugačen odraz. V teh treh točkah je tudi naglas nalikoven. Treba bi bilo ločiti dve vrsti oblikoslovnih nalik: tiste, kjer odraza *ě sploh ni in se uporablja znak **Ѧ**, in tiste, kot so v zadnjih primerih, kjer odraz *ě sicer obstaja, vendar je že pogoj za obstoječi odraz nalikoven, ter za te uvesti poseben znak, posebno ker je zvezdica pomensko zelo zasičena. Iz oznak se namreč da razbrati,

da bi ta pojav moral biti označevan z zvezdico ob normalnem znaku za odraz. Vsi pa tudi tega niso upoštevali. In še tretja varianta prikaza istega pojava: brez kakršne koli oznake na karti, samo pojasnilo v komentarju (k. 23 t. 10–12, 148, k. 54 češko področje).

Označevanje palatalnosti in palataliziranosti predhodnih soglasnikov. Ta pojav se označuje, kot je prikazano v legendi, z različno ležečim črtovjem. Nedoslednost se pokaže, ko pri istih primerih obstajata dve varianti. Enkrat je to križanje dveh vrst črtovja, drugič samo ena vrsta črtovja s tildo ali zvezdico, tretjič pa brez črtovja, samo tilda ali zvezdica. Pri dvojnicah je najpogostejša oznaka ene vrste črtovje in tilda. To je pravilno samo v primerih, ko v eni od variant ni ne palatalnega ne palataliziranega ne otrdelega palataliziranega soglasnika, ki se na karti ne more prikazati (k. 60 t. 189). Kjer pa je dvojnice mogoče prikazati na karti s križanjem črt, pa bi bilo to treba storiti tu brez kakršnega koli dodatnega znaka, ne pa tako kot na k. 48 t. 304 ali k. 60 t. 286, kjer je poleg prekrizanih črt še tilda. Obstajajo tudi primeri, ko gre za isto vrsto dvojnosti, a na karti ni nobenih črt, znak pa je zvezdica in tilda; to, v katerih točkah se pojavlja in v kakšni obliki, pa je naštetu in razloženo v komentarju (k. 56 t. 362, 442). Na karti 53 je v takem primeru v t. 597 samo tilda, v t. 448⁴ in 557 pa znak za palataliziranost in tilda, ki kaže na varianto brez palataliziranosti. Na k. 49 je v nekaterih primerih za *c'* in *c* ustrezen znak in tilda (t. 383, 445, 532, 616), v t. 410 in 414 pa za isti pojav ni prav nobenega znaka.

Na karti 24 je v t. 536, 537, 544 vprašljiv že zapis in iz njega izhajajoče navpične linije (morale bi biti vodoravne). Za k. 23 je namreč za iste kraje zapisano *so's'et*, *su's'et*, *so's'et*, *so's'et*, za karto 24 pa *so's'e'd'ej*, *so's'edov*, *su's'edof*. Po vsej verjetnosti število zlogov za naglasom ne pogojuje dugačne kakovosti palataliziranosti (*s': š*).

Označevanje naglasa. Naglas se praviloma označuje z izoglosami. V legendi je razloženo, kakšne oblike so le-te, zato je odveč to ponavljati v komentarju (k. 47 t. 21, 148, 149, k. 51⁵). V bistvu nepotreben je opis naglasnega stanja v komentarju, z naštevanjem točk, če je to na karti in v legendi podano z izogloso (k. 36, t. 85–87). To verjetno kaže na to, da se je naglas prvotno hotelo prikazati v komentarju (kar je ena od možnih variant), potem pa je nekdo spremenil način, naglas prikazal z izogloso, pri tem pa pozabil spremeniti komentar in s karte brisati zvezdice. V večjem številu kart sta varianti z različnim naglasom prikazani tako, da je ena varianta označena z izogloso, ob točki je zvezdica, v komentarju pa pojasnjeno stanje naglasa (k. 53 t. 656, k. 56 t. 34). So pa tudi karte, kjer je dvojni naglas označen s tildo, ki je včasih razložena v komentarju (k. 61 t. 34, 35, 43, 52), drugič pa ne (k. 36 t. 32, k. 58 t. 507). Spet so primeri, ko je isti pojav na isti karti prikazan različno; na karti 49 je npr. v t. 500 dvojni naglas označen samo s tildo in ni nič omenjen v komentarju, v t. 548 pa je označen z zvezdico in omenjen v komentarju. Pa še ena nedoslednost: v t. 500 je en naglas označen z izogloso, medtem ko v t. 548 ni vključen v izogloso, s katero je obdana t. 549.

V zvezi z označevanjem naglasa bi veljalo omeniti še označevanje z izoglosami.

⁴ Tu manjka normalen znak za refleks – črni trikotnik.

⁵ Tu se legenda in karta ne ujemata s komentarjem.

Na karti 31 imamo izogloso, znotraj karte je **ě* naglašen. Ta položaj zavzema praktično vse področje razen nekaj točk vzhodnosrbskih in vzhodnomakedonskih govorov, zato bi bilo bolj smiselno dati v izogloso teh nekaj nenaglašanih točk, podobno kot je to storjeno na k. 35.

Na k. 24 se v t. 32 odraz **e* nahaja pred naglasom, vendar ni vključen v izogloso za nenaglasni položaj, na k. 56 pa je v t. 704 naglašeni **e* označen z zvezdico in razložen v komentarju, ni pa izvzet iz izogloso, čeprav se nahaja na področju, kjer so odrazi tega glasu nenaglašeni.

Doslej so bile obravnavane predvsem pomanjkljivosti, ki so v zvezi s preohlapnimi dogovori ali z neupoštevanjem načelnih dogovorov, naslednjo skupino pa sestavljajo pomembnejše vsebinske napake.

1. V nekaterih izvodih ni natisnjena karta 9 **sněgъ*, ampak je na njenem mestu podvojena karta 7 **měšecъ*. 2. Problematično je kartografiranje nadaljevalcev **ě* v Ied *měšecъ* in Rmn iste besede. Dejansko je bil ob nastajanju vprašalnice za fonetiko namenjen samo Ied, medtem ko Rmn in tudi Ied za prozodijo, kar je tudi edino smiselno. Zdaj sta narejeni dve karti, ki sta v veliki večini enaki; druga se loči od prve predvsem po izoglosah, ki kažejo nenaglasni položaj odraza za **ě*, samih različnih odrazov pa je zelo malo. Tudi v komentarju to ni nikjer povedano. Povrh vsega sta karti še prostorsko daleč narazen: ena na začetku (7), druga na koncu (58) knjige in je primerjava tehnično otežena.

Od 853 govorov je različen odraz samo v okoli 80. Od teh je približno polovica (okrog 40) takih, kjer je različnost pogojena z naglasnim ali nenaglasnim položajem, npr. na področju ruskih govorov (akanje)⁶. Tudi pri preostalih točkah z različnim odrazom je marsikje močno dvomljivo, če razlika ni samo navidezna (npr. k. 7: Ied 343 '*m'es'ac*, 344-345 '*m'ēs'ac*, k. 58: Rmn 343-344 '*m'es'acaу*, 345 '*m'ēs'acaу*). Podobnih primerov tega tipa, ko je v eni obliki zapisan *e*, v drugi *е* ali celo *i*, ali pa enkrat *е* drugič *i*, ne da bi bila razlika pogojena z različnim mestom naglasa ali čim podobnim, je še veliko). V takem primeru bi bila dovolj ena karta, verjetno Ied, na njej pa bi morala biti nanešena izoglosa, ki bi pokazala, v katerih točkah je v Rmn drugačen odraz; kakšen je in zakaj je drugačen, pa bi moralo biti pojasnjeno v komentarju. Lahko bi na prvo karto nanegli tudi izogloso **ě* v nenaglasnem položaju (zdaj je na karti 58), vendar samo tiste dele, kjer je odraz v nenaglasnem položaju drugačen, razlike pa bi spet razložili v komentarju.

2. Nekoliko bolj sta upravičeni dve karti (23 in 24) za odraz **ě* v Ied in Rmn besede **sośedъ*, kjer so refleksi različni približno v sto krajih. Seveda spet prevladujejo razlike, ki so posledica drugačnega naglasa, zato bi bilo dobro, da bi druga karta prikazovala samo tiste točke, kjer so drugačni odrazi; tako bi bilo prihranjeno nemalo časa, ki ga človek porabi, ko mora sam iskati razlike. V komentarju bi moralo biti podrobno povedano, zakaj so odrazi različni; zdaj je to samo delno nakazano v komentarju h karti 24.

3. Posebej se velja ustaviti ob karti 36 *(*j*)/*ě/xalъ*. Za ves južnoslovanski teren velja, da v tej besedi ni odraza za **ě*, ampak so vsi glasovi odrazi za *a*. Na karti bi morala biti povsod črtica (–), kot je na terenu Slovaške, ali pa vsaj *Ǻ*. Isto velja za

⁶ Odrazov, ki so posledica akanja, ne moremo enačiti z zgodovinsko nastalimi odrazi. Akanje je vsaj pretežno enočasni pojav. Za podobne pojave gre tudi v nekaterih slovenskih narečjih.

vse karte s korenem **jěd-* na področju makedonskega jezika. To sta besedi, kjer se je že v stcsl. izvorni *je* (= *ě*) zamenjal z *ja* oziroma se je pozneje spet po naliki vzpostavil *je-*, ali pa je *ja-* ostal. Na področju makedonščine v primerih *jěsti* in *jěxati*, na področju ostale južne slovanščine pa se je v besedi **jěsti* ponovno vzpostavil *je-* (= *ě*), pri **jěxati* pa je ostalo *ja-*, in a se je razvijal kot vsak drug izvorni *a*⁷. Zanimiva bi bila karta prav s stališča diferenciacije prvotnega *ě* : *jě-* : *ja-*, vendar to s karte ni razvidno, diferenciacija pa ni omenjena niti v komentarju.

4. Tudi pri karti 43 **mъně* (Ded os. zaimka *jazъ*) je na slovenskem in vsaj delu srbohrvaškega področja zadnji glas v besedi kartografiran kot odraz **ě*, čeprav tu v tej obliki nimamo oblike z **ě*, ampak z *-i* (od mehkih osnov) zaradi zgodnjega izenačevanja med mehkim in trdim tipom⁸. Tudi tu bi morala biti povsod črtica (*-*) ali vsaj **X**, vsekakor pa to povedano v komentarju. Zelo zanimiva pa bi bila karta, ki bi pokazala, kakšna je oblika dajalnika: *mně* ali *meni*.

To bi bile najbolj izstopajoče nedoslednosti in napake⁹. Naštevanje primerov s številkami še zdaleč ne pomeni, da so zajeti vsi. Naveden je samo eden ali dva za ponazoritev. V opravičilo avtorjev kart, ki so podpisani v spodnjem levem kotu, moram povedati, da krivda za napake nikakor ne zadeva njih. V zaključnem delu nastajanja knjige sem spoznala, da je to toliko kolektivno delo, da se krivda za vsako napako in seveda tudi dobre stvari porazdeli na celoten avtorski kolektiv.¹⁰

Hkrati moram povedati, da je to prva knjiga zbirke, nastala v dokaj težkih pogojih, z vsemi začetniškimi napakami. Te so prikazane z najboljšim namenom, da se jim v številnih zvezkih, ki bodo sledili, izognemo.

Če je bilo toliko govora o slabostih, je treba vsaj nekaj vrst nameniti tudi dobrim stranem knjige. Poleg prve informacije, kakšen je refleks *ě* v posameznih besedah na celotnem slovanskem področju, karte prikazujejo tudi vpliv tega glasu na predhodni soglasnik; v komentarjih so podane tudi posameznosti iz zgodovine razvoja **ě*. Kot sem že na začetku omenila, je v drugem delu atlasa objavljenih pet povzemajočih kart, ki prinašajo rezultate prejšnjih. Gradivo, ki je objavljeno vzporedno s kartami, bo lahko osnova za številne študije s tematiko *ě* v slovanskih jezikih. Prav objava gradiva je eden od najpomembnejših rezultatov tega dolgotrajnega prizadevanja za OLA. Škoda je, da so se komentarji k posameznim kartam skrčili samo na bolj ali manj važne posameznosti, ker bi bili lahko prave študije o razvoju obravnavanega glasu in o njegovem vplivu na okolico v posameznih besedah v vsakem jeziku posebej. Karte kar kličejo k taki obdelavi.

⁷ R. Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika*, Lj., 1936, 192

⁸ R. Nahtigal, *Slovanski jeziki*, Lj., 1938, 254, 219.

⁹ Tehnične izvedbe (različne velikosti, debeline znakov, vrstni red znakov za številko kraja ipd.) se niso dotikala, prav tako v tem pregledu niso zajete povzemajoče karte.

¹⁰ Bolje bi bilo, da usklajevanj in popravkov ne bi delala skupina okrog 15 ljudi, ki se med seboj menjajo, v drugi fazi pregledujejo in popravljajo karte, ki so jih ob prvem pregledu drugi, vsi niti ne poznajo točnih pravil. Če bi to delal eden ali dva, bi določene napake verjetno res bile, ohranjena pa bi bila doslednost v celi knjigi.

SUMMARY

Volume I of the Slavic Linguistic Atlas (Phonology and Grammar Series, The Reflexes of *ě, Belgrade, 1988) contains a foreword in Russian (summaries in Serbian, French, and English), a chapter on the system of phonetic transcription, a list of net points (853 in all), an index of abbreviations, and 65 linguistic maps showing the reflexes of Proto-Slavic ě plus 5 maps synthesizing the results of the work. The maps are inscribed with legends and include lists of phonetically transcribed material and commentaries written by various authors (and, consequently, rather nonuniform). The reflexes of ě are displayed on the maps by a specially devised uniform system of symbols, which will make the use and study of the maps quite easy.

The aim of Slavonic linguistics is concerned to understand better the various literary languages in its research, and the greater uniformity of such studies are suggested.

It is no exaggeration to claim that Charles Ferguson's well-known article on diglossia has brought about a major reorientation in the study of literary languages. Above all, it has focused attention on the way in which the literary language shares the socio-cultural functions with other grades of the same diglossion.¹ We can no longer be totally satisfied with the hierarchical model which sets the prevalent literary language above a series of functionally limited dialects, inferior styles and registers. In many speech communities, especially in urban settings, the relationship between the various standard and nonstandard codes is vastly more complicated. The choice of code is determined by so many factors as the status of the speakers, the degree of formality in their relationship, the subject-matter, the form of communication (written or oral), and the social setting. In diglossia, there are two varieties: 1) Low (L), a heavily learned dialect or idiolect; 2) High (H), a strictly codified variety which is learned through formal instruction. These two varieties are, from a sociolinguistic viewpoint, in more or less complementary distribution.

The study of literary languages has a long and honourable tradition in Slavonic scholarship. Moreover, it received an enormous boost from the theoretical contributions of the Prague School, whose positions on the subject of literary languages have found support throughout the Slavonic world. Nevertheless, there have so far been few explicit attempts to incorporate the diglossic model into the study of Slavonic literary languages.²

¹ See Ferguson, *ibid.* 22 (1959), no. 231-240.

² The first attempt, a book on the same subject by G. V. Šar (1956), is for example in Serbian: *ibid.* (1956), 12-13.

³ For a detailed account of the influence of this scholarship see, for example, Miroslav Krleža's *Uvod u slavističku književnu kritiku* (Zagreb, 1977), 21-22; or Peter M. Schneider and Edward Washienko (eds.), *The South Slavic Languages: Description and Development* (New Haven, 1962); *Kritičke rasprave o slavističkoj književnoj kritici* (Agency of the New Yugoslav Republics, Zagreb, New Haven, 1964); *Slavonic Studies* (New York, 1965); *The Perception of the Slavonic Literary Languages* (Ljubljana, 1968). There is, of course, also in which the use of Ferguson's diglossic model in this sphere, but will be now formulated, perhaps, by the studies of Trnava's presence in establishing a form of literary language of, especially by *Slavistički zbornik* (Ljubljana, 1968), as well as the collection of essays published under the title of *Pravna o slavističkoj književnoj kritici* (1968).

⁴ A review of the contributions to the study of Slavonic diglossia can be found, for example, in *Pravna o slavističkoj književnoj kritici* (Ljubljana, 1968), 12-13.